

Hitta språket

Nationellt kartläggningsmaterial i språklig medvetenhet
i förskoleklass som anordnas vid specialskola

Förord

Nationella kartläggningmaterial i förskoleklass består av två olika material: *Hitta språket* och *Hitta matematiken*.

Nationella kartläggningmaterial har tagits fram på uppdrag av regeringen för att ge ett tydligt och konkret stöd för kartläggning av språklig medvetenhet och matematiskt tänkande. *Hitta språket* och *Hitta matematiken* är obligatoriska att använda på höstterminen i förskoleklass. Materialen ska stödja läraren i att tidigt identifiera elever som är i behov av extra anpassningar inom ramen för den ordinarie undervisningen eller särskilt stöd eller som behöver extra utmaningar för att nå så långt som möjligt. För eleverna i förskoleklass ska läraren använda nationella kartläggningmaterial vid avstämningstillfällen under höstterminen.

Nationella kartläggningmaterial ska enligt skolförordningen (2011:185) användas i språklig medvetenhet och matematiskt tänkande i förskoleklass. Enligt skollagen (2010:800) ansvarar huvudmannen för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i skollagen och andra författningar som reglerar skolan, vilket betyder att huvudmannen även ansvarar för att garantin för tidiga stödinsatser enligt skollagen (2010:800) genomförs i enlighet med reglerna. Huvudmannen ska även på huvudmannanivå systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp och utveckla utbildningen. De nationella kartläggningmaterialen kan vara en del av det systematiska kvalitetsarbetet. *Hitta språket* och *Hitta matematiken* kan bidra till att ge huvudman och rektor ökade möjligheter att planera och följa upp resursfördelningen mellan skolenheter i syfte att alla elever ska få en likvärdig utbildning av hög kvalitet. Materialen kan vara underlag för åtgärder för att stärka elevernas kunskapsutveckling och att adekvat stöd sätts in vid behov. Mer att läsa om det systematiska kvalitetsarbetet finns i Skolverkets allmänna råd *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*.

Hitta språket, nationellt kartläggningmaterial i språklig medvetenhet i förskoleklass, utgår från del tre i läroplanen och tar även sikte på kursplanen i svenska och svenska som andraspråk med kriterier för bedömning i lågstadiet. Kartläggningmaterialet relaterar till *Nationellt bedömningsstöd i läs- och skrivutveckling i årskurs 1–3* samt till Skolverkets *Nya Språket lyfter!* i årskurs 1–6. Materialet har utvecklats på uppdrag av Skolverket av Akademin utbildning, hälsa och samhälle vid Högskolan Dalarna.

Hitta matematiken, nationellt kartläggningmaterial i matematiskt tänkande i förskoleklass, utgår från del tre i läroplanen och tar även sikte på kursplanen i matematik med kriterier för bedömning i lågstadiet. Kartläggningmaterialet relaterar till *Nationellt bedömningsstöd i taluppfattning i årskurs 1–3*. Materialet har utvecklats på uppdrag av Skolverket av PRIM-gruppen vid Stockholms universitet.

I materialen hänvisas till skollagen (2010:800), främst 3 kap. Hänvisning ges också till Skolverkets webbplats www.skolverket.se/stod-extra-anpassningar

Hitta språket och *Hitta matematiken* ger lärare stöd för kartläggning av elevens kunskaper under höstterminen i förskoleklass.

Stockholm i juli 2019

Anders Boman
Enhetschef

Jenny Lindblom
Undervisningsråd

Innehåll

Inledning	3
Materialets koppling till läroplanen	3
Syfte	4
Progression mot bedömningsstöd i årskurs 1	4
Materialets teoretiska grund	4
Om materialet	4
Aktuella begrepp	5
Aktiviteter som underlag för kartläggningen	5
Aktivitet 1. Vi berättar och beskriver	7
Aktivitet 2. Vi uppmärksammar varandra och samtalar om textinnehåll	7
Aktivitet 3. Vi kommunicerar med symboler och bokstäver	7
Aktivitet 4. Vi urskiljer ord och språkljud/bokstäver/handalfabetet	8
Kartlägningsunderlag	9
Eleve exempel	9
Anpassningar	9
Visa indikation, särskild bedömning och befara	9
Uppföljning inom garantin för tidiga stödinsatser i förskoleklassen och lågstadiet	10
Efter kartläggningen	10
Frågor inför den fortsatta undervisningen	10
Exempel på extra anpassningar inom ramen för ordinarie undervisning	10
Referenser	12

Lärarinformation

Hitta språket, specialskola

Inledning

Hitta språket genomförs under höstterminen i förskoleklass för att läraren tidigt ska kunna identifiera elever som visar en indikation på att inte uppfylla de kriterier för bedömning som senare ska uppfyllas i årskurs 1 och 4 i specialskolan. Läraren kan också med stöd av materialet upptäcka områden som den fortsatta undervisningen behöver fokusera på. Därtill ger materialet stöd i att identifiera de elever som är i behov av extra anpassningar, särskilt stöd eller extra utmaningar. Meningen är att en tidig kartläggning ska möjliggöra för läraren att därefter planera och genomföra undervisning som stödjer elevernas språk-, läs- och skriv-utveckling.

I denna Lärarinformation presenteras syftet med *Hitta språket*. Materialet tar sin utgångspunkt i läroplanens syfte, förmågor och centrala innehåll för förskoleklassen, som finns uttryckta i läroplanens tredje del. Det tar även stöd i läroplanens första och andra del, som bland annat tar upp skolans värdegrund och uppdrag samt övergripande mål och riktlinjer. Materialet tar även sikte på kriterierna för bedömning av kunskaper i svenska för döva och hörselskadade i årskurs 1 och 4. Utöver hänvisningar till läroplanen görs kopplingar till *Nationellt bedömningsstöd i läs- och skrivutveckling i årskurs 1 i specialskolan*, men också till Skolverkets *Nya språket lyfter!*, utgivet 2017, samt bl.a. forskningsrapporten *Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande för döva barn och barn med hörselnedsättning* (Roos & Allard, 2016). I Kommentarmaterial till kursplanen i svenska för döva och hörselskadade (s. 14) framkommer att läsinläringen är speciell om man är döv.

Det handlar inte om att lära sig avkoda bokstäver eller ord i bemärkelsen att hitta ljudmotsvarigheter till dem. I stället utvecklas läsförståelsen för döva och hörselskadade genom att de lär sig hela ord och fraser och genom kunskap om och erfarenhet av morfemets betydelse. Inläringen går från att bygga upp ett ord- och frasförråd till att greppa betydelsen i en text. Det går heller inte att översätta ord för ord till tecken för tecken, utan man måste lära sig att förstå innebörden i helheten. Detta tydliggör hur viktig förförståelsen är, inte bara under läsutvecklingsperioden, utan långt upp i de högre skolåren. För elever som inte hör sker kommunikationen av förförståelse via teckenspråk.

Vidare finns en redogörelse för de teorier och den forskning som materialet vilar på. Därefter motiveras och förklaras aktiviteterna i kartläggningen. Slutligen ges förslag till analys av resultatet av kartläggningen och frågor som läraren kan ställa till sin undervisning.

Läraren rekommenderas att läsa denna *Lärarinformation* liksom *Läroplanen* till respektive aktivitet noggrant för att inför kartläggningen vara väl insatt i materialet med dess aktiviteter och observationspunkter som finns beskrivna. I *Läroplanen* till respektive aktivitet finns utförliga anvisningar om hur aktiviteterna förbereds och genomförs. Aktiviteterna är numrerade 1–4 men behöver inte genomföras i den ordningen.

Materialets koppling till läroplanen

I *Läroplanen för specialskolan, förskoleklassen och fritidshemmet* anges syftet för undervisningen i förskoleklassen samt vilka förmågor som undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att utveckla. Dessutom finns ett centralt innehåll som undervisningen i förskoleklassen ska behandla.

I läroplanens syfte betonas undervisning utifrån elevernas intresse och förmåga att kommunicera med tal och teckenspråk samt med skriftspråk utifrån förutsättningar och behov. Sammantaget ska eleverna ges förutsättningar att läsa, uppfatta vad andra uttrycker, skriva och samtala om såväl skönlitteratur som andra typer av texter och händelser. *Hitta språket* fokuserar särskilt på syftet att skapa förutsättningar för eleverna att: ”kommunicera i olika sammanhang och förskilda syften med tal och teckenspråk utifrån sina förutsättningar och behov, samt med skriftspråk”. Materialet relaterar också till läroplanens centrala innehåll för undervisningen i förskoleklass.

Hitta språket tar vidare sikte mot kriterier för bedömning av kunskaper i läsförståelse i årskurs 1 och kriterierna för bedömning av kunskaper i svenska, svenska som andraspråk respektive svenska för döva och hörselskadade i årskurs 4 i specialskolan. I kriteriet för bedömning av kunskaper i läsförståelse i årskurs 1 fokuseras läsning av enkla, bekanta och elevnära texter med hjälp av lässtrategier på ett delvis fungerande sätt, samt begynnande läsförståelse vilket eleven visar genom att återge någon för eleven viktig del av innehållet på ett enkelt sätt. I samtal om texter kan eleven

Lärarinformation

Hitta språket, specialskola

också föra enkla resonemang om texters tydligt framträdande innehåll. Kriterier för bedömning av kunskaper i svenska, svenska som andraspråk respektive svenska för döva och hörselskadade i årskurs 4 fokuserar på läsning av bekanta och elevnära texter med flyt genom att använda lässtrategier på ett i huvudsak fungerande sätt. Dessutom beskriver kriterierna för bedömning grundläggande läsförståelse och förmåga att föra enkla resonemang om textens huvudbudskap relaterat till elevens egna erfarenheter. I kriterierna för bedömning ingår också att eleven kan samtala om elevnära frågor och ämnen genom att ställa frågor, ge kommentarer och framföra egna åsikter. Slutligen anges att när eleven berättar om vardagliga händelser beskriver eleven dem så att innehållet tydligt framgår och att eleven kan ge och ta enkla muntliga instruktioner.

I *Hitta språket* undersöks elevers kunskapsutveckling i riktning mot ovanstående.

Syfte

Materialet är ett stöd för lärarens undervisning. Syftet är att stödja läraren i att identifiera de elever som

- riskerar att inte uppfylla de kriterier för bedömning som minst ska uppfyllas i årskurs 1 och 4 i specialskolan
- är i behov av extra anpassningar, eller
- är i behov av extra utmaningar.

Det är en fördel om den undervisande läraren genomför kartläggningen eftersom läraren då, med stöd av materialet, kan upptäcka områden som hela eller delar av klassen visar svårigheter med och som den fortsatta undervisningen behöver fokusera på.

Materialet kan hjälpa läraren att få syn på elevernas språkliga medvetenhet och språkliga utveckling i riktning mot förmågan att ”kommunicera i olika sammanhang och för skilda syften med tal och teckenspråk utifrån sina förutsättningar och behov, samt med skriftspråk”. Denna förmåga kartläggs genom fyra aktiviteter som relaterar till förskoleklassens centrala innehåll:

- att berätta och beskriva
- att uppfatta vad andra uttrycker och samtala
- att kommunicera med symboler, bokstäver och handalfabet
- att vara medveten om skillnader mellan tecken, fraser, ord och begrepp.

Progression mot bedömningsstöd i årskurs 1

Hitta språket lägger grunden för fortsatt kartläggning och bedömning i specialskolans tidiga årskurser. Aktiviteter och observationspunkter i materialet har en tydlig progression mot det nationella bedömningsstödet i läs- och skrivutveckling i årskurs 1 i specialskolan. Som exempel noteras i förskoleklassen om eleven känner till namnet eller språkljudet på minst fem bokstäver alternativt kan visa med hjälp av handalfabetet, kan ange vad det står i tre ordbilder och, för auditivt inriktade elever, första språkljudet i minst tre olika ord. Detta följs upp med Nationellt bedömningsstöd i läs- och skrivutveckling i årskurs 1 på både höst- och vårterminen. Då noteras exempelvis om eleven kan namnge i stort sett alla bokstäver och vet hur de låter.

Materialets teoretiska grund

Hitta språket vilar på den teoretiska grund som beskrivs i Skolverkets *Nya Språket lyfter!*, för auditivt inriktade elever, om inte annat anges. Det materialet tar inte upp dövas eller hörselskadades språk-, läs- och skrivutveckling. De fyra aktiviteterna i kartläggningsmaterialet motiveras även utifrån teorier om döva och hörselskadade elevers språk-, läs- och skrivutveckling (Hile, 2017; Roos, 2013, 2014; Roos & Allard, 2016).

Om materialet

Hitta språket består, utöver denna lärarinformation, av följande delar:

- *Lärrarhandledning* till respektive aktivitet, i vilka aktiviteternas genomförande beskrivs. Inledningsvis anges vilka observationspunkter läraren kan uppmärksamma. Därefter presenteras vilket material som behövs till de olika aktiviteterna samt hur aktiviteten är tänkt att genomföras. Efter beskrivning av aktiviteternas genomförande ges några exempel på hur elevernas kunskaper kan komma till uttryck. Avslutningsvis presenteras avsnittet analys och uppföljning. Där ges exempel på indikationer att inte uppfylla kriterier för bedömning av kunskaper i svenska och svenska som andraspråk i årskurs 1 och 4 men också på kunskaper hos elever som behöver extra utmaningar.

Lärarinformation

Hitta språket, specialskola

- Blankett *Kartläggningsunderlag*. Här markeras kartläggningen i de olika observationspunkterna samt hur undervisningen kan stödja eleven att utvecklas utifrån sina förutsättningar.
- Blankett *Sammanställning av kartläggning*. Här kan resultatet av kartläggningen för samtliga elever antecknas. Blanketten fylls i efter varje kartläggningsaktivitet och ger på så vis en tydlig översikt över kartläggningen.

Kopieringsunderlag:

- Bildkort med ljus ram (Bildunderlag 1)
- Bildkort med mörk ram (Bildunderlag 2)
- Bildkort med mönstrad ram (Bildunderlag 3)
- Bokstäver versaler – för eleven
- Bokstäver gemener – för eleven
- Bokstäver – för läraren

Aktuella begrepp

- **Morfem:** De minsta betydelsebärande enheterna i språkssystemet. För teckenspråkiga utgörs morfem av rörelse, tecken och handform och läge i fristående och bundna morfem. Fristående är t.ex. plural form (upprepning av grundtecknet) och bundna är t.ex. förändring av tecknets betydelse genom en rörelse där tecknet får annan betydelse (t.ex. som i ”klockan 5” där FEM vrids uppåt).
- **Fonem:** De minsta betydelseskiljande byggstenarna i språket. Fonemen benämns ofta som språkljud och ibland säger man också ”hur bokstäverna låter”. Fonem i teckenspråk är handform, rörelse och läge.
- **Grafem:** Bokstavstecken
- **Versal:** ”Stor” bokstav i alfabetet
- **Gemen:** ”Liten” bokstav i alfabetet
- **Hålljud:** Ljud som man kan hålla ut på, t.ex. /s/, /o/, /l/. Hålljuden underlättar sammanljudningen av fonem till ord. För teckenspråkiga personer är läpprörelserna viktiga för att få syn på hålljuden.

I kartläggningen refereras till fyra olika typer av läsning:

- **Logografisk läsning:** Eleven känner igen hela ord, till exempel sitt namn eller några vanliga ordbilder som *och*, *hej*, men har inte ”knäckt läskoden”.

- **Enkel ljudning:** Eleven har ”knäckt läskoden” och ljudar ihop enskilda ljud till en helhet.
- **Avancerad ljudning:** Eleven ljudar ihop orddelar till en helhet.
- **Ortografisk helordsläsning:** Eleven har utvecklat en avancerad avkodningsstrategi som bygger på att läsningen sker genom att man känner igen mönster i språket och då avkodar orden i större delar som exempelvis ordstammar, vanliga bokstavskombinationer samt vanliga prefix och suffix. Avkodningen är automatiserad och eleven läser flytande.

Visuellt inriktade elever går ofta direkt in på ortografisk helordsläsning.

Aktiviteter som underlag för kartläggningen

Hitta språket består av fyra aktiviteter som utgår från centralt innehåll som undervisningen ska behandla. Forskningen visar att vissa kunskaper och färdigheter är kännetecknande för elever som framgångsrikt knäcker den alfabetiska koden. Dessa är en god generell språklig förmåga, fonologisk medvetenhet och goda kunskaper om bokstäver och språkljud. För visuellt inriktade elever gäller goda kunskaper om teckenspråkets handformer, bokstäver och andra symboler för att förmedla budskap. Aktiviteterna i kartläggningsmaterialet syftar därför i stor utsträckning till att kartlägga sådana kunskaper och färdigheter, utifrån elevernas förutsättningar.

I möten med skriftspråket, i gemensam läsning men också genom enskilt läsande och skrivande, ges eleverna förutsättningar för att utveckla förståelse för varför man läser och skriver. Eleverna ges också möjlighet att se glädjen och lusten i att läsa och skriva. För att utveckla kunskaper som relaterar till kriterier för bedömning i årskurs 1 och 4 i specialskolan behöver eleverna dessutom utveckla ett rikt ordförråd och lära sig strategier för att förstå innehållet i elevnära text. I den schematiska bilden nedan framgår hur samtala, läsa och skriva är uppdelat i fyra aktiviteter. Aktiviteterna är i sin tur uppdelade i ett antal observationspunkter som kartläggs i den ordinarie undervisningen för att ge en bild av elevernas språkliga utveckling och språkliga medvetenhet. Kartläggningen sker i grupp

Lärarinformation

Hitta språket, specialskola

under höstterminen och gruppstorleken är inte på förhand given. Läraren avgör hur många elever som ska delta i kartläggningen vid samma tillfälle. Utprövningar har visat att *Aktivitet 1. Vi berättar och beskriver* och *Aktivitet 4. Vi urskiljer ord och språkljud/bokstäver/handalfabetet* passar bra att genomföra i mindre grupper. De andra aktiviteterna har i utprövningar fungerat bra att genomföra i större grupper.

Om det visar sig att någon eller några elever inte visar eller säger något när aktiviteter pågår kan det ha olika orsaker. Läraren kan då gå tillbaka till observationspunkterna för att se vilka delar som undervisningen behöver hjälpa eleven att utveckla. Läraren

behöver analysera resultatet för varje enskild elev i syfte att stödja elevens kunskapsutveckling i riktning mot kriterier för bedömning som senare ska uppfyllas i ämnena svenska och svenska som andraspråk. För exempelvis elever som har ett annat modersmål eller som inte har haft en tillräcklig exponering av det svenska språket rekommenderas ett fortsatt språkutvecklande arbetssätt där läraren i den fortsatta undervisningen uppmärksammar ord och begrepp på såväl svenska som elevernas modersmål. Därigenom blir det möjligt att använda och utveckla både svenskan och även modersmålet i samband med många olika efterföljande aktiviteter i förskoleklassen.

Schematisk bild av aktiviteter och innehåll

Aktivitet 1. Vi berättar och beskriver	Aktivitet 2. Vi uppmärksammar varandra och samtalar om textinnehåll	Aktivitet 3. Vi kommunicerar med symboler och bokstäver	Aktivitet 4. Vi urskiljer ord och språkljud/bokstäver/handalfabetet
SAMTALA		LÄSA OCH SKRIVA	
kan berätta sammanhängande om något hon eller han varit med om	visar intresse för högläsning	kan kommunicera genom att rita bilder/skriva bokstäver och symboler	kan dela upp korta meningar i ord
kan beskriva en sak eller en företeelse så att andra förstår	kan delta i samtal om text och bild	visar intresse för bokstäver	kan urskilja första språkljudet i ord (för auditivt inriktade elever)
visar intresse för vad andra säger	kan återge ett händelseförlopp	kan skriva sitt eget namn	kan dela upp enkla ord i språkljud (för auditivt inriktade elever)
kan förstå en enkel instruktion		kan ange vad det står i vanliga ordbilder	kan koppla samman bokstäver med deras namn och språkljud/bokstävers manuella form i handalfabetet med deras grafem

Lärarinformation

Hitta språket, specialskola

Aktivitet 1 Vi berättar och beskriver

Elever är olika och undervisningen ska ta sin utgångspunkt i elevernas behov och intressen samt i det kunnande och de olika erfarenheter som eleverna tidigare har gjort. En elev med en utvecklad generell språklig förmåga har förutsättningar att på ett begripligt sätt berätta om händelser och annat som hon eller han varit med om. Vidare har eleven då förutsättningar att delta aktivt i samtal. För att klara detta krävs ett tillräckligt stort ordförråd och kunskap om hur orden ska användas. Visuellt stöd har visats vara av betydelse för lärandeprocesserna. Ju mer utvecklat språk en elev har, desto lättare har hon eller han att uttrycka sig nyanserat och tydligt.

Sammantaget ger aktiviteten läraren underlag för att få syn på om eleven visar språklig förmåga att med hjälp av teckenspråket och/eller med hjälp av sina multimodala språkliga resurser berätta och beskriva med ett anpassat ordförråd och med kunskap om hur orden ska användas. För att ytterligare kartlägga elevens generella språkliga förmåga observeras här huruvida eleven deltar i samtal och kommunicerar med sina kamrater genom att visa intresse för vad andra säger. Utöver deltagande i samtal och berättande är det av intresse för kartläggningen av den generella språkliga förmågan om eleven kan förstå en enkel instruktion.

Aktivitet 2 Vi uppmärksammar varandra och samtalar om textinnehåll

Högläsning ger elever möjlighet att upptäcka böcker-
nas värld med äventyr, spänning, kunskap och glädje – en upptäckt som på ett positivt sätt kan bidra till elevens eget intresse för läsning och litteratur. Ett av de tidigaste tecknen på ett begynnande läsintresse är när elever vill följa med i sagor och berättelser som en vuxen läser eller återger högt. Motivation är en viktig del i läsinlärningen. När eleven får en positiv erfarenhet av en läsoplevelse, tar hon eller han med sig det till nästa lästillfälle.

I samband med högläsning och samtal om textinnehåll kan läraren visa enkla strategier för att förstå en text. Genom att t.ex. diskutera med eleverna om huvudkaraktär, innehåll och händelse i texten kan grunden för läsförståelse läggas redan innan eleverna klarar av att läsa på egen hand. Att utveckla det meta-

kognitiva tänkandet genom att dra slutsatser om textens innehåll och att resonera och språkligt reflektera över texten kan vara särskilt betydelsefullt för döva och hörselskadade elever. Eleven kan också i samband med högläsning få syn på skriftspråkets konventioner, exempelvis att man läser från vänster till höger, uppifrån och ned osv. Under högläsningen kan eleverna delta i samtal om text, ord, innehåll och bild. Att kunna samtala och vara en aktiv samtalsdeltagare är av betydelse för den fortsatta utvecklingen av läs- och skrivförmågan.

Sammantaget ger den här aktiviteten läraren underlag för att få syn på om eleven visar intresse för högläsning och om hon eller han deltar i samtal om texter, ord, innehåll och bild. Här observeras om eleven aktivt följer med auditivt eller visuellt i högläsning och deltar i samtal om text och bild samt om eleven kan återberätta det som lästes med ett för sammanhanget anpassat ordförråd och med kunskap om hur orden ska användas. Här kartläggs således också förmågan att följa med uppmärksamt och koncentrerat under högläsning.

Aktivitet 3 Vi kommunicerar med symboler och bokstäver

Barn lär sig tidigt att kommunicera med hjälp av språket. Drivkraften bakom att erövra språk; talat, tecknat och skrivet, ligger i viljan att kommunicera. Aktiviteten är utformad utifrån att barn i mycket tidig ålder kan utveckla ett intresse och engagemang för kommunikation i form av läsande och skrivande (Lundberg, 2010). I möten med skriftspråket kan förståelse skapas för varför man läser och skriver.

Många elever har redan långt före skolstart tagit sina första steg på väg mot att kunna skriva i enlighet med skriftspråkliga konventioner. En del elever visar tidigt intresse för bokstäver genom att avbilda dem i långa rader som ett sätt att experimentera och leka. För döva och hörselskadade elever är det av värde att tidigt leka och lära med hjälp av handalfabet och teckenspråk men också att leka och lära med betydelsebärande delar i ord (Hile, 2017; Roos, 2013, 2014). Eleverna lär sig därigenom att bokstäver, handalfabet, tecken och ord har en innebörd och att texten därmed har ett budskap. Att känna igen ett antal bokstäver i skrift och/eller i handalfabet utgör en god grund för att eleverna

Lärarinformation

Hitta språket, specialskola

ska kunna knäcka den alfabetiska koden. Barn som är språkligt nyfikna frågar gärna om bokstäver och ord, de visar nyfikenhet vid läsning (t.ex. rubriker) och gör egna upptäckter i skrivna ord. I teckenspråk finns många tecken som alltid bokstaveras, som exempel ”nu” och ”juice”, och elever kan plötsligt upptäcka att de faktiskt består av bokstäver (Roos, 2013, 2014).

En förutsättning för att kunna läsa en text är att man kan identifiera de skrivna orden. Redan tidigt kan barn känna igen en del ordbilder innan de i egentlig mening läser. De uppmärksammar vissa särdrag i orden, vilket gör att de kommer ihåg dem och kan skilja dem från andra ord. I förskoleklass har eleven rika tillfällen att se sitt namn i skrift. Många elever i förskoleklass känner igen det egna namnet som en ordbild och kan skriva det. Ofta är det egna namnet det första ”riktiga” ord som barn skriver. I undervisning om ordbilder kan lärare använda elevnära material som är anpassat efter elevens olika förutsättningar och behov.

När eleven känner igen ordbilder på exempelvis skyltar och förpackningar befinner hon eller han sig på ett förstadium till alfabetisk läsning. Ännu har inte eleven knäckt den alfabetiska koden utan orden ”känns igen på utseendet”. Orden uppfattas då som bilder eller helheter, vilket benämns som logografisk läsning. Läraren kan också få syn på elever som knäckt den alfabetiska koden och börjat ljuda ihop enskilda ljud eller orddelar till helheter. Visuellt inriktade elever lär sig att känna igen delar av eller hela ord genom kunskap om morfemets betydelse.

Sammantaget ger den här aktiviteten läraren underlag för att få syn på om eleven använder sig av symboler och skriftspråk, men även om eleven kommit längre i läsande och skrivande. Som ett tecken på att eleven är på väg in i skriftspråket är exempelvis visat intresse för att skriva och/eller använda handalfabetet för att återge det egna namnet. Även elevens förmåga att känna igen vanligt förekommande ordbilder i verksamheten och omgivningen är av intresse för kartläggningen.

Aktivitet 4 Vi urskiljer ord och språkljud/bokstäver/handalfabetet

För att utveckla en god läs- och skrivförmåga behöver eleven bli medveten om att språket kan delas upp i meningar och ord samt ha en säker uppfattning om vad ett ord är. De meningar som används för att kartlägga

elevens förmåga att urskilja ord i meningar är korta och elevnära.

Auditivt inriktade elever som uppfattar rim och urskiljer första ljudet i ord visar att de närmast sig fonemets värld. Eleverna gör upptäckten att ord är uppbyggda av fonem, de känner igen fonem men kan också urskilja olika fonem. *Visuellt* inriktade elever behöver upptäcka teckenspråkets relation till tal-språk och skriftspråk, munrörelser och bokstäver för att komma vidare i sin skriftspråkliga utveckling. De upptäcker bokstäverna i orden med hjälp av handalfabetet. Handalfabetet och samtal om handform kan hjälpa elever att få en förståelse för teckenspråkets fonologi, dvs. samband mellan bokstäver, skrivna ord, tecken, munrörelser och även upplevelsen att använda rösten. Handalfabetet kan därför användas till att urskilja fonem eller bokstäver/tecken i handalfabetet i ord. I undervisning om ordbilder kan läraren använda elevnära material som är anpassat efter elevens olika förutsättningar och behov. I kartläggningen fokuseras endast det första fonemet eller bokstaven i ord eftersom det anses vara lättare att urskilja och upptäcka än fonem inuti eller i slutet av ord (Lundberg, 2010; Roos, 2013). Att kunna urskilja första ljudet i ord är ett avgörande steg i utvecklingen av fonologisk medvetenhet på fonemnivå. När eleven klarar att dela upp ord i ljud, handform och/eller skrivna bokstäver har hon eller han tagit ett betydande steg in i läsningens värld.

I aktiviteten kartläggs vidare om den *auditivt* inriktade eleven kan dela upp ord med tre eller fyra fonem eller bokstäver/tecken i handalfabetet. För *visuellt* inriktade elever är det viktigt att se i vilken ordning bokstäver står i ord, t.ex. sak, ask, ska. Om man byter ordning så blir det annan betydelse. När eleven klarar detta med säkerhet är hon eller han på god väg att knäcka läskoden. Läraren kan också få syn på *auditivt inriktade* elever som redan har knäckt läskoden och ljudar ihop enskilda ljud, dvs. elever som använder enkel respektive avancerad ljudning. Elever som använder handalfabetet kan använda motsvarande enkel och avancerad ljudning men då benämns detta neutraliserade och lexikaliserade ord. En neutraliserad bokstavering med handalfabet innebär att eleven kan bokstavsräckan och återger bokstav för bokstav, medan en lexikaliserad bokstavering innebär att bokstaveringen med handalfabet görs så att de olika bokstäverna avlöser varandra i en enda flytande rörelse. Med tanke

Lärarinformation

Hitta språket, specialskola

på att kartläggningen genomförs under höstterminen, har endast ord med ”hålljud” tagits med i kartläggningsunderlagen. De kan också användas som stöd när läraren ska sätta sig in i och förstå aktiviteten.

på att kartläggningen genomförs under höstterminen, har endast ord med ”hålljud” tagits med i kartläggningsunderlagen. De kan också användas som stöd när läraren ska sätta sig in i och förstå aktiviteten.

en av fonologisk medvetenhet på fonemnivå. Vokalerna och exempelvis konsonanterna ”s”, ”m”, ”r” och ”l” har hålljud, vilket innebär att det går hålla ut ljuden. Dessutom är det lång vokalklang i vokalerna i de ord som finns med i materialet, vilket också gör det enklare för eleverna att urskilja fonemen (Høien & Lundberg, 2011). *Visuellt* inriktade elever kan uppfatta hålljud i läpprörelser. Om eleven inte kan urskilja fonem med örat så kan den här delen av kartläggningen utgå.

I förskoleklassens undervisning får eleverna möta bokstäver och handalfabet. Eleverna blir sålunda bekanta med bokstäverna och börjar fokusera på deras fonemiska funktion. Observationspunkten med bokstavsnamn och bokstav i handalfabetet-grafem-koppling är utformad utifrån att det är en förmåga som är grundläggande för den fortsatta läsinlärningen.

Sammantaget ger den här aktiviteten läraren underlag för att få syn på om eleven börjat urskilja språkets mindre byggstenar, samt om eleven kommit vidare i den fonologiska medvetenheten utifrån sina förutsättningar och behov. Här kartläggs elevens förmåga att urskilja ord i meningar. Vidare kartläggs den auditivt inriktade elevens fonologiska medvetenhet på fonemnivå, vilket är av betydelse för läsutvecklingen. Ytterligare en förmåga som kartläggs är bokstavens namn och bokstav i handalfabetet-grafem-koppling, som är grundläggande för den alfabetiska läsningen.

Kartläggningsunderlag

För att underlätta kartläggningen finns ett kartläggningsunderlag till varje aktivitet. Kartläggningsunderlagen är rubricerade utifrån vad aktiviteterna avser att kartlägga. I kartläggningsunderlaget kan läraren anteckna det kunnande som eleven visar. Läraren avgör hur omfattande och detaljerat kartläggningsunderlaget ska fyllas i. I Lärarhandledningarna visas exempel på noteringar.

Eleve exempel

Eleve exemplen visar hur kunnande kan komma till uttryck i varje aktivitet. Exemplen kommer från utprovningar av materialet och visar hur några elever har tagit sig an observationspunkten. Eleve exemplen är tänkta att förklara och förtydliga användandet av kart-

Anpassningar

De aktiviteter som ingår i kartläggningen ska genomföras i grupp där varje elev får tillfälle att tänka efter, uttrycka sig och kommunicera med lärare och andra elever. Om eleven inte visar eller säger något när aktiviteten pågår kan det ha olika orsaker och behöver inte innebära att eleven ännu inte behärskar det som kartläggs. Läraren måste i sin kartläggning ta hänsyn till detta och uppmärksamma varje elev individuellt för att se vad de visar intresse för och hur de uttrycker sig, både med ord och med kroppsspråk. Det kan ibland vara svårt för läraren att uppmärksamma en elevs kunnande och då kan vissa Anpassningar behöva göras. Det kan till exempel vara att en elev får göra aktiviteten enskilt med läraren eller i par. Det kan också vara så att aktiviteten behöver förflyttas till ett annat rum, eller genomföras med ett annat material som eleven visar nyfikenhet för. Anpassningar kan även behöva göras när det gäller hur lång tid aktiviteten pågår och vid vilken tidpunkt på dagen som kartläggningen äger rum. Ibland kan även pauser och inslag av fri lek och rörelse behövas.

Visa indikation, särskild bedömning och befara

I materialet ingår begreppen *visa indikation* och *befara*. Till indikationen kopplas en *särskild bedömning*. Dessa begrepp ingår i garantin för tidiga stödinsatser i förskoleklassen och lågstadiet (se 3 kap. skollagen).

Om det utifrån användning av materialet visas en *indikation* på att en elev inte kommer att uppfylla de kriterier för bedömning som senare ska uppfyllas i årskurs 1 och 3 i grundskolan och sameskolan respektive årskurs 4 i specialskolan, görs en *särskild bedömning*. Exempel på indikationer anges i lärarhandledningarna. Syftet med en särskild bedömning är att avgöra om extra Anpassningar inom ramen för den ordinarie undervisningen behöver sättas in. Den särskilda bedömningen genomför läraren i samråd med personal med specialpedagogisk kompetens. I den särskilda bedömningen utgår läraren från den indikation som materialet visar, och får hjälp av personalen med specialpedagogisk kompetens för att avgöra om extra Anpassningar behövs och i så fall vilka. Tillsammans planeras hur den fortsatta

Lärarinformation

Hitta språket, specialskola

undervisningen kan stödja elevens kunskapsutveckling. Hur omfattande den särskilda bedömningen är, och hur den ska gå till, kan variera från fall till fall. ”Personal med specialpedagogisk kompetens” avser främst personal som har en utbildning som speciallärare eller specialpedagog. Om den ansvarige förskolläraren eller läraren själv har en sådan specialpedagogisk kompetens behöver inget samråd genomföras.

Om det genom användning av materialet eller på annat sätt framkommer att det kan *befaras* att en elev inte kommer att uppfylla de kriterier för bedömning som senare ska uppfyllas i årskurs 1 och 3 respektive årskurs 4, ska eleven istället skyndsamt ges stöd i form av extra anpassningar eller särskilt stöd. Detta gäller då det finns uppenbara skäl att oroa sig för elevens kunskapsutveckling. Exempel på skäl att befara att en elev inte kommer att uppfylla de kriterier för bedömning som senare ska uppfyllas anges i lärarhandledningarna.

Om en elev efter en tid med extra anpassningar fortfarande inte utvecklas i riktning mot att uppfylla de kriterier för bedömning som minst ska uppfyllas, är det viktigt att de extra anpassningarna intensifieras och anpassas ytterligare utifrån elevens behov. Är stödinsatsen trots detta otillräcklig, gör läraren en anmälan av elevens eventuella behov av särskilt stöd till rektorn. Läs vidare om extra anpassningar och särskilt stöd via www.skolverket.se/stod-extra-anpassningar

Uppföljning inom garantin för tidiga stödinsatser i förskoleklassen och lågstadiet

Enligt garantin för tidiga stödinsatser ska det i slutet av förskoleklassen och i slutet av lågstadiet i grundskolan, sameskolan och specialskolan, göras en uppföljning av det stöd som getts. Resultatet av denna uppföljning ska överföras till den lärare som ska ansvara för eleven i nästa årskurs. Skolverket erbjuder exempel på blanketter som kan användas för ändamålet. Mer information om övergång och samverkan finns på www.skolverket.se/overgang-och-samverkan

Efter kartläggningen

När kartläggningen genomförts analyseras resultatet och planering sker för den fortsatta undervisningen. Som stöd för analys och uppföljning finns frågor att ställa till den fortsatta undervisningen.

Frågor inför den fortsatta undervisningen

- Hur vägleds eleven att ställa frågor till text och bild vid högläsning?
- Hur stimuleras eleven att utveckla sitt ordförråd?
- Hur planeras och genomförs undervisning för att stimulera eleverns språkliga medvetenhet?
- Hur planeras och genomförs undervisningsaktiviteter där bokstav-ljudkoppling/bokstav i handalfabet-grafem-koppling är i fokus?
- Hur görs den fysiska miljön stimulerande för lärande?
- Hur görs undervisningsmaterialet varierat, lockande och utmanande för att stimulera till fortsatt lärande?
- Hur anpassas arbetssätt, arbetsmetoder och organisation av undervisningen så att elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Hur vägleds eleven så att eleven vet var hon eller han är i sin språk-, läs- och skrivutveckling och vad som är nästa mål?

Exempel på extra anpassningar inom ramen för ordinarie undervisning:

- Ett särskilt schema över skoldagen
- Ett undervisningsområde förklarar på ett annat sätt
- Extra tydliga instruktioner
- Stöd att sätta igång arbetet
- Hjälpa att förstå texter
- Digital teknik med anpassade programvaror
- Anpassade läromedel
- Extra utrustning, t.ex. bildmaterial
- Extra färdighetsträning, t.ex. bokstav i handalfabet-grafem-ljudkopplingar
- Enstaka specialpedagogiska insatser, t.ex. träna fonemisk medvetenhet

För ytterligare information om extra anpassningar och stöd hänvisas till Skolverkets webbplats www.skolverket.se/stod-extra-anpassningar

Referenser

- Hile, A. (2017). Signing deaf children's acquisition of fingerspelling by Amy Hile. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2017, 1-8. Doi: 10.1093/deafed/enw071
- Høien, T. & Lundberg, I. (2011). *Dyslexi. Från teori till praktik*. Stockholm: Natur & kultur. Lundberg, I. (2010). *Läsningens psykologi och pedagogik*. Stockholm: Natur & kultur.
- Roos, C. (2013). Young deaf children's fingerspelling in learning to read and write: An ethnographic study in a signing setting. *Deafness and Education International*, 15(3) 149–178. doi:10.1179/1557069X13Y.0000000020
- Roos, C. (2014). A sociocultural view on young deaf children's fingerspelling: An ethnographic study in a signing setting. *Deafness and Education International*, 16(2), 86–107
- Roos, C. & Allard, K. (2016). *Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande för döva barn och barn med hörselnedsättning. En systematisk litteraturstudie*. Karlstad: Karlstad University Studies.
- Skolverket. (2018). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2017). *Nya Språket lyfter! Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för grundskolans årskurs 1–6*. Stockholm: Skolverket. Materialet finns även på Skolverkets webbplats www.skolverket.se/nyaspraketlyfter
- Skolverket. (2016). *Bedömningsstöd i läs- och skrivutveckling, årskurs 1–3*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2014a). *Allmänna råd om arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2014b). *Stödinsatser i utbildningen – om ledning och stimulans, extra anpassningar och särskilt stöd*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2011). *Läroplan för specialskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Fritzes.
- Swalander, L. (2009). Självbild, motivation och dyslexi. I S. Samuelsson (Red.), *Dyslexi och andra svårigheter med skriftspråket*, (183–196). Stockholm: Natur & kultur.
- Grafisk form och produktion: AB Typoform
Illustration omslag: Ann Sjögren/AB Typoform
Övriga illustrationer: Freja Istemo/AB Typoform